

Praten over literatuur

Lessenserie leesclub in de klas

Versie 1.0, februari 2019

Ontwikkeld door:

Lisanne de Nood (De Nieuwe Internationale School Esprit, Amsterdam)

Gerjanne Palm (Christelijk Lyceum, Apeldoorn)

Metteke de Vries (Ettly Hillesum Lyceum, Deventer)

Marjolein van Herten (Open Universiteit / Meesterschapsteam Nederlands - Letterkunde)

Inhoud

Voorwoord	4
Inleiding	6
Theoretische verantwoording	7
Opzet	9
Hoofdstuk 1 - Kennismaking met de leesclub	10
1.1 De opzet van de leesclub	10
1.1.1 Quiz	10
1.1.2 Vragenrondje	10
1.1.3 Discussie	10
1.1.4 Beoordeling	11
1.2 Docentenhandleiding Leesclub bij <i>'De wetenschappelijke methode'</i> (onderbouw)	11
1.2.1 Algemeen	11
1.2.2 Benodigd materiaal	11
1.2.3 Lesopzet	12
1.2.4 Vragen en antwoorden	12
1.3 Docentenhandleiding Leesclub bij <i>'De biefstuk van het zoete water'</i> (bovenbouw)	15
1.3.1 Algemeen	15
1.3.2 Benodigd materiaal	15
1.3.3 Lesopzet	15
1.3.4 Vragen en antwoorden	16
Hoofdstuk 2 - Een eigen leesclub	18
2.1 Voorbereiding	18
2.1.1 Groepen maken en een tekst kiezen	18
2.1.2 Lezen, aantekeningen maken en quizvragen bedenken	19
2.1.3 Discussievragen formuleren	20
2.2 De eigen leesclub uitvoeren	22
Hoofdstuk 3 - Verwerking en reflectie	23
3.1 Schriftelijke reflectie	24
Hoofdstuk 4 - Leesclub PLUS	25
Gebruikte bronnen	26
Bijlage I t/m V – Benodigd materiaal voor de leesclubs	28
Bijlage VI - Hulp bij het beoordelen van een verhaal	29

Beoordelingswoorden onderbouw	29
Soorten argumenten (onderbouw)	29
Soorten argumenten (bovenbouw)	29
Bijlage VII - Kiezen van een tekst	30
Bijlage VIII - Voorstellen voor boektitels rondom thema's onderbouw	32
Bijlage IX - Voorstellen voor boektitels rondom thema's bovenbouw	33

Voorwoord

Van september 2017 tot september 2018 hebben wij in ons Docentontwikkelteam (DOT) 'Praten over literatuur' met veel plezier gewerkt aan deze handleiding Leesclubs in de klas. Het inzetten van leesclubs in lessen Nederlands in het voortgezet onderwijs gebeurt al langer. Docenten kunnen verschillende doelen nastreven met het inzetten van deze werkvorm, die bovendien op heel verschillende manieren opgezet kan zijn.

Voor de deelnemers van ons team waren er verschillende aanleidingen om zich gedurende een schooljaar te willen verdiepen in het praten over literatuur en een lessenreeks daarvoor te gaan ontwikkelen. Zo was de één tot de conclusie gekomen dat ze pas écht voor het eerst met een leerling over literatuur praatte tijdens het afsluitende mondeling, de ander was op zoek naar manieren om meer leerlingen te motiveren voor het lezen van literatuur. Ook werd het reduceren van de hoeveelheid schriftelijke verwerkingsopdrachten in het eigen literatuuronderwijs als wenselijk genoemd. In de inleiding worden de doelen van onze lessenreeks concreet benoemd.

Zoals gezegd: we hoefden niet het wiel opnieuw uit te vinden, maar wel een wiel te ontwerpen dat paste bij onze ideeën van voortbewegen. We hebben inspiratie opgedaan uit verschillende (digitale) bronnen, opgenomen in de bronnenlijst. Daarnaast hebben we gedurende het jaar bezoeken gekregen van Marloes Schrijvers (UvA), Lucas van der Deijl (UU) en Margot de Wit (Ds. Pierson College, 's-Hertogenbosch) die hun ervaringen en expertise met ons wilden delen. Dat was erg waardevol en motiverend. We willen ze hierbij nogmaals bedanken voor hun bijdrage. Een andere bron van inspiratie vormden de leerlingen van de deelnemende docenten. Zij werden onderworpen aan een klein experiment waarbij ze met zeer beperkte instructies in groepjes gingen praten over een verhaal. Deze gesprekken werden vastgelegd en leerden ons waar leerlingen uit zichzelf over gaan praten als ze gevraagd wordt een gesprek te voeren over literatuur.

We startten aanvankelijk met een DOT van acht personen, maar door verschillende oorzaken (vooral de overvolle agenda van docenten staat vaak in de weg) hebben we het DOT gevierd 'volbracht'. Vandaag presenteren we ons eindproduct, dat tegelijk een startproduct is om in te zetten in de klas en steeds bij te schaven en verder te ontwikkelen. Het zou ideaal zijn wanneer er uiteindelijk een meer doorlopende leerlijn ontwikkeld zou kunnen worden in plaats van alleen één onderbouw- en één bovenbouwversie (die overigens ook uitgaat van leerlingen die niet eerder met deze werkvorm hebben gewerkt). De ideeën voor 'plusversies' in hoofdstuk 5 geven een aanzet daartoe.

Tot slot een oproep aan iedereen die aan de slag gaat met dit materiaal: we zijn benieuwd naar uw bevindingen! U kunt daarvoor contact opnemen met Marjolein van Herten:

marjolein.vanherten@ou.nl.

Utrecht, 1 februari 2019

Marjolein van Herten

Lisanne de Nood

Gerjanne Palm

Metteke de Vries-Kolman

Inleiding

De leesclub is een werkvorm die vaker wordt toegepast in lessen Nederlands in het voortgezet onderwijs. Docenten kunnen daar verschillende doelen mee nastreven. De lessenreeks die hier voor u ligt beoogt bij te dragen aan bewuste geletterdheid, dat wil zeggen: 'Bewuste geletterdheid voorziet leerlingen van de kennis en vaardigheden die zij nodig hebben in, naast en na de school (kwalificatie). Daarnaast bereidt het de leerlingen voor op de maatschappij en cultuur waarin zij leven. Het gaat daarbij vooral om de waarden en normen en de gebruiken die in de maatschappij of gemeenschap actueel zijn. Nederlands speelt zo ook een belangrijke rol bij de instandhouding, overdracht en ontwikkeling van de Nederlandse cultuur (socialisatie). Bewuste geletterdheid helpt de leerlingen bij hun ontwikkeling tot kritische en autonome burgers en bij de reflectie op hun eigen ontwikkeling als taalgebruiker, in relatie tot de wereld om hen heen (persoonsvorming).'¹

Door leerlingen te laten praten over wat zij gelezen hebben, kunnen vooral socialisatie en persoonsvorming worden versterkt: (Nederlandse) literatuur is verankerd in de (Nederlandse) cultuur en gaat over verschillende visies op de wereld, de mens en onze cultuur. Door deze verschillende visies te bespreken (a.d.h.v. de discussievragen) worden leerlingen gedwongen hierbij stil te staan en erover na te denken; ze worden zich ervan bewust dat literatuur voor meerdere interpretaties vatbaar is, doordat gesprekspartners andere ideeën kunnen hebben.

Ook reflectie die na afloop van een leesclub plaatsvindt, draagt bij aan persoonsvorming. Door reflectie op zichzelf als 'literair spreker en lezer' wordt een leerling zich bewust van bijvoorbeeld eigen smaak, eigen type inbreng in een literair gesprek, van de uitdagingen voor zichzelf tijdens een literair gesprek, van wat een literair gesprek iemand kan brengen. Bovendien levert het voeren van een *gesprek* leerlingen niet alleen persoonsvorming of bewustzijn op, maar draagt het gesprek ook bij aan bijvoorbeeld spreekvaardigheid. Leerlingen leren in gesprek met klasgenoten hun mening/interpretatie onder woorden te brengen en te beargumenteren. Bovendien leren leerlingen dat je juist door met elkaar van gedachten te wisselen tot 'rijke', interessante interpretaties kunt komen. Het gesprek wordt daarbij een soort gezamenlijk onderzoek naar literatuur en de beleving ervan. In de context van de school levert het de leerling natuurlijk ook op dat hij al eerder dan tijdens het afsluitende mondelinge tentamen de gelegenheid krijgt om over gelezen boeken te praten.

Dit is één van de redenen dat deze lessenreeks toewerkt naar het bespreken van *romans*, die leerlingen ten slotte zullen lezen voor hun leeslijst voor het eindexamen. De leesclub biedt de leerling niet alleen een goede voorbereiding daarop, de leesclub biedt ook een mooi (nakijkvriendelijk) alternatief voor allerlei schriftelijke verwerkingsopdrachten in het leesdossier. Een ander belangrijk kenmerk van deze lessenreeks is dat er wordt toegewerkt naar het zelf stellen van vragen door de leerling, in plaats van het beantwoorden van voorgemaakte vragen. Voor het ontwerpen van onze lessenreeks hebben wij inspiratie opgedaan bij verschillende andere werkvormen waarin leerlingen praten over literatuur, ook over fragmenten uit boeken, en ook over verhalen. Hieronder gaan wij in

¹ Meesterschapsteams Nederlands, Visie op de toekomst van het schoolvak Nederlands. Versie 1.5. <https://nederlands.vakdidactiek.nl/2018/02/10/visiestuk-meesterschapsteams-nederlands-voor-curriculum-nu/> laatst geraadpleegd op 13 september 2018.

op de theoretische achtergrond van onze lessenreeks en verantwoorden wij de keuzes die wij maakten om een toevoeging te kunnen bieden op de bestaande materialen.

Theoretische verantwoording

Er is al veel bruikbaar (en deels ook beproefd) digitaal materiaal beschikbaar voor docenten die hun leerlingen willen laten praten over literatuur. Denk aan de websites *pratenoverromanfragmenten.nl* en *litlab.nl/leesclubs* die vrij toegankelijk zijn en direct inzetbaar zijn in de klas. De website *pratenoverromanfragmenten.nl* is gericht op bovenbouw havo/vwo en wil de mogelijkheden die literatuur biedt voor persoonlijke ontplooiing en maatschappelijke vorming van leerlingen beter benutten. Dat gebeurt door voorbeeldmateriaal aan te bieden waarmee leerlingen fragmenten uit recente Nederlandstalige romans bespreken in één lesuur, in principe klassikaal. Het open klassengesprek moet ruimte bieden aan een 'meer lezersgerichte, inhoudsvolle bespreking van gezamenlijk gelezen literatuur: door de bespreking van echte lezersvragen (Janssen 2009), het uitwisselen van leeservaringen, het vergelijken van verschillende interpretaties en oordelen'.² Er zijn verschillende voordelen in het werken met romanfragmenten in plaats van hele romans: de tijdsinvestering is bijvoorbeeld veel geringer waardoor er binnen de les door alle leerlingen een gelijke tekst gelezen kan worden én besproken. Ook leren leerlingen op deze manier in een korte tijd een of meer romans kennen en raken zij wellicht gemotiveerd tot het lezen van de hele roman, bijvoorbeeld voor hun leeslijst.

De didactiek van *pratenoverromanfragmenten.nl* is gebaseerd op het werk van Aidan Chambers en Tanja Janssen: leerlingen leren van elkaar door gezamenlijk onduidelijkheden te onderzoeken en 'echte lezersvragen' te stellen. Janssens boek biedt een praktische omschrijving van de methode voor het praten over literatuur in de klas en geeft resultaten weer die met deze methode zijn bereikt.³ Janssen werkt met korte verhalen omdat met name deze vragen oproepen bij de lezer: in korte verhalen is er vaker en dwingender dan in een roman(fragment) sprake van openheid, meerduidigheid en een 'missing link'.⁴

Een andere inspiratiebron voor ons vormt het werk van Gertrud Cornelissen (2016). Zij ontwierp een methode om met leerlingen uit de hoogste klassen van het basisonderwijs te praten over boeken. Zij stelt dat literaire competentie bestaat uit vier dimensies (beleving, interpretatie, narratief begrip en beoordeling) en dat het niveau van literaire competentie onder andere wordt bepaald door de argumentaties of toelichtingen die leerlingen geven bij hun uiting. Zo kunnen leerlingen hierbij verwijzen naar iets wat zij uit zichzelf al vinden of naar iets wat zij hebben meegemaakt in hun leven (argumentatie buiten de tekst). Ook kunnen zij verwijzen naar de tekst zelf (argumentatie binnen de tekst). Het begrip van literaire ontwikkeling van Cornelissen komt terug in bijlage VI (*Hulp bij het beoordelen van een verhaal*). Hierin staat beschreven dat leerlingen hun oordeel (volgens Cornelissen

² <https://pratenoverromanfragmenten.nl/verantwoording> laatst geraadpleegd op 13 september 2018.

³ Janssen 2009 p. 39: een belangrijk doel van deze methode is om leerlingen (die nog nauwelijks literatuurlessen hebben gehad) via gerichte instructie vragen te laten stellen en zo zwakke beginners een niveau hoger te brengen naar het niveau van de sterke beginners.

⁴ Janssen 2009 p. 18-19.

een van de dimensies van literaire competentie) kunnen toelichten met verschillende typen argumenten, waaronder ‘argument buiten het verhaal/boek’ en ‘argument binnen het verhaal/boek’.

Ook maakten wij kennis met een voorproef van de leesclubs van Litlab. Sinds juni 2018 is de website *litlab.nl* uitgebreid met een leesclub, waar leerlingen van 4 vmbo en de bovenbouw van het havo en vwo terecht kunnen voor materiaal om een leesclub te vormen rondom een recente Nederlandstalige roman (momenteel keuze uit zestien titels). Aan de hand van vier stappen (opwarmen, begrijpen, herkennen en verdiepen, en beoordelen) houden groepjes van vier tot zes leerlingen een leesclubbespreking. De LitLab-leesclubs ‘combineren [...] steeds discussievragen die gaan over de manier waarop de leerlingen zich in de tekst herkennen met vragen die leerlingen uitnodigen zich vanuit nieuwe kaders inhoudelijk in de tekst te verdiepen.’⁵

Deze opzet van de leesclubs van Litlab sloot goed aan bij onze doelen. Even dachten we: ‘moeten we nu nog wel iets nieuws willen maken?’ De conclusie was al snel getrokken: absoluut! Ook de positieve ervaringen die Marloes Schrijvers en Margot de Wit met ons deelden, enthousiasmeerden ons om zelf aanvullend materiaal te gaan ontwikkelen, waarbij we wel vasthouden aan de opbouw die ontwikkeld is door Litlab:

- Idealiter wordt die ontwikkeling al vanaf de onderbouw begeleid. We kozen ervoor óók een leesclub te ontwikkelen voor de onderbouw, met als toekomstdroom een doorlopende leerlijn ‘praten over literatuur’, waarbij leerlingen al in de onderbouw leren met elkaar te praten over fictie/literatuur. De vaak problematische overgang naar volwassenenliteratuur wordt daardoor wellicht minder problematisch. Daar deze doorlopende leerlijn er nog niet is, gaat de huidige bovenbouwversie uit van leerlingen die niet eerder met de werkvorm gewerkt hebben.
- Niet alle leerlingen zijn spontaan in staat een (discussie)vraag te stellen bij een tekst. Er kan in de les aandacht besteed worden aan vragen als ‘wat vind ik van deze tekst?’, ‘wat voel ik bij het lezen van deze tekst?’, ‘wat vraag ik mij af tijdens het lezen van deze tekst?’ en ‘op welke manieren kun je reageren op uitingen (vragen, opmerkingen) van anderen?’ Met deze lessenreeks willen we leerlingen begeleiden in het ontwikkelen van bewustzijn dat het stellen van vragen die ze vanuit zichzelf hebben (welke dat ook moge zijn) en die bespreken met anderen (doorvragen), een waardevolle en legitieme wijze van interpreteren van literaire teksten is. Ook zou deze bewustwording een goede basis kunnen zijn voor het ontwikkelen van een onderzoekende houding ten opzichte van literatuur.
- Om leerlingen eerst vertrouwd te maken met het praten over wat zij gelezen hebben, voor ze een hele roman gaan bespreken, hebben we ervoor gekozen de werkvorm te introduceren met behulp van korte verhalen. Het lezen neemt weinig tijd in beslag en een verhaal heeft ten opzichte van een fragment het inhoudelijke voordeel dat het zich door meer openheid en meerduidigheid goed leent voor het zelf leren stellen van vragen. Wel is het onze bedoeling dat er daarna ook romans worden gelezen en besproken. Inhoudelijk zijn er belangrijke verschillen tussen korte verhalen en romans. Een roman leest heel anders dan een kort verhaal, alleen al qua spanningsopbouw bijvoorbeeld, en zal daardoor andere vragen oproepen bij de lezer.

⁵ <https://litlab.nl/docenten/> laatst geraadpleegd op 27 november 2018.

- Door meer aandacht te besteden aan het zelf formuleren van vragen, werkt het materiaal toe naar een meer zelfgestuurde werkhouding van leerlingen en gaan we daarmee verder dan de Litlab-leesclub. De discussievraag-categorieën die wij overnemen van Litlab sluiten wat ons betreft mooi aan bij de hierboven beschreven dimensies van Cornelissen: ‘feest der herkenning’ (beleving) en ‘stof tot nadenken’ (interpretatie en narratief begrip). De dimensie ‘beoordeling’ komt aan bod in de laatste fase van onze leesclub: de beoordelingsfase.
- Litlab werkt voornamelijk met het stellen van vragen. Wij voegen in onze leesclub-lesreeks stellingen toe, omdat stellingen leerlingen soms meer uitnodigen het gesprek aan te gaan dan vragen, omdat leerlingen de neiging hebben vragen te ontduiken, of aannemen dat er slechts één goed antwoord op de vraag mogelijk is.
- Ten behoeve van de (lees)motivatie van de leerling hebben we er bewust voor gekozen in de lesreeks ruimte te bieden aan de keuzevrijheid van de leerlingen als het gaat om de te lezen boeken. Doordat ze zelf discussievragen gaan bedenken, maakt het in feite niet uit welk boek ze ervoor gebruiken. Er hoeft tenslotte nog geen kant-en-klaar vragenpakket te zijn!

Opzet

In deze lesreeks praten leerlingen eerst -ter kennismaking- over een literaire tekst aan de hand van gegeven teksten en gegeven vragen. In hoofdstuk 1 (Kennismaking met de leesclub) staan twee kant-en-klaare leesclubs die zowel voor onderbouw als bovenbouw zijn ontwikkeld. Het betreft in beide gevallen een leesclub over een kort verhaal, waardoor leerlingen in één les (van circa 50 minuten) zowel de tekst kunnen lezen als de leesclub kunnen uitvoeren. Bovenbouwleerlingen kunnen uiteraard ook kennismaken met de werkvorm aan de hand van een van de leesclubs van Litlab, waarbij de leerlingen dan wel allemaal de betreffende roman gelezen moeten hebben.

Vervolgens zou het voor leerlingen uitdagend en aansprekend kunnen zijn als zij zelf meer sturing geven aan het proces van de leesclub: zowel in de voorbereiding als in de uitvoering van het gesprek over de literaire tekst in de klas (hoofdstuk 2: Een eigen leesclub). Hierbij vinden wij het belangrijk dat leerlingen de ruimte krijgen om, los van het gesprek, voor zichzelf stil te staan bij hun beleving en interpretatie van de tekst, in de voorbereiding en na afloop van het gezamenlijke gesprek erover. Hierdoor kunnen leerlingen stilstaan bij de manier waarop het gesprek invloed heeft gehad op hun eigen beleving en interpretatie van de literaire tekst. In hoofdstuk 3 (Verwerking en reflectie) worden hiervoor enkele suggesties gedaan.

Voor ons was het belangrijk dat de lesreeks ook veel mogelijkheden tot variatie zou bieden. Er kan veel aangepast worden naar eigen voorkeuren m.b.t. tijd, leerdoel, etc. Zeker als je de leesclub vaker zou willen inzetten, ligt het voor de hand te variëren. In hoofdstuk 4 (Leesclub PLUS) wordt een aantal variatiemogelijkheden aangereikt. Zo kan de docent er bijvoorbeeld voor kiezen om de leesclub te houden in het teken van een bepaalde literaire stroming of periode in de geschiedenis. Ook kan de docent besluiten om een aantal literaire begrippen of frames uitgebreider aan bod te laten komen, waarbij sommige teksten en boeken beter aansluiten en daarom als uitgangspunt worden genomen voor de leesclub.

Hoofdstuk 1 - Kennismaking met de leesclub

In dit hoofdstuk lichten we de opzet van de leesclub *in het algemeen* toe. Daarnaast is er materiaal om leerlingen kennis te laten maken met de leesclub als werkvorm door aan de slag te gaan met het volgende materiaal:

- Versie onderbouw: de kennismaking bestaat uit het lezen en bespreken van het korte verhaal *De wetenschappelijke methode* (Aidan Chambers, *Dit is mijn dag*, 2012).
- Versie bovenbouw: de kennismaking bestaat uit het lezen en bespreken van het korte verhaal *De biefstuk van het zoete water* (Hans Dorrestijn, *Brandnetels en andere verhalen over kindermishandeling*, 2001).

1.1 De opzet van de leesclub

De opzet van de leesclub is gebaseerd op de leesclubs die Litlab (www.litlab.nl) heeft ontwikkeld bij een aantal moderne Nederlandse romans. Doelgroep van de leesclubs van Litlab is -tot nu toe- 5 havo en 5 en 6 vwo. Wij wilden allereerst de werkvorm toegankelijk maken voor alle jaarlagen en niveaus. Bovendien wilden we materiaal ontwikkelen dat enerzijds leerlingen leert hoe de werkvorm werkt en anderzijds een stap verder gaat dan de leesclubs die Litlab tot nu toe ontwikkelde. Net als bij Litlab bestaat de leesclub zelf uit vier rondes: quiz, vragenrondje, discussie en beoordeling.

1.1.1 Quiz

Ronde 1 is bedoeld om het gesprek op gang te laten komen. De leerlingen mogen tijdens deze ronde het verhaal / het boek niet raadplegen. Het gaat er juist om dat ze vanuit hun geheugen wat korte vragen over het verhaal beantwoorden.

In het midden ligt een stapel met quizvragen. Een leerling draait een kaartje om en stelt de vraag. De leerlingen schrijven de antwoorden individueel op. Als alle vragen zijn gesteld, bespreken zij de antwoorden met elkaar en berekent ieder zijn 'score'.

1.1.2 Vragenrondje

De tweede ronde is bedoeld om de leerlingen de gelegenheid te geven onduidelijkheden in het boek of verhaal aan de orde te stellen. Tijdens het lezen heeft de leerling aantekeningen gemaakt van onduidelijkheden, opvallende, mooie of juist minder mooie passages. Leerlingen bespreken moeilijke woorden of passages. In gesprek met elkaar proberen ze alle onduidelijkheden op te lossen. In deze ronde mogen leerlingen het verhaal of boek er wel bijhouden, zodat moeilijke woorden of passages kunnen worden teruggezocht. (Eventueel kun je leerlingen ook een woordenboek of hun mobiele telefoon laten gebruiken bij het opzoeken van moeilijke woorden.) Als alle vragen zijn gesteld en alle onduidelijkheden opgelost zijn, kunnen doorgaan met ronde 3.

1.1.3 Discussie

De discussie voeren leerlingen aan de hand van vragen en stellingen. Litlab onderscheidt in de discussieronde twee categorieën vragen: 'feest der herkenning' en 'stof tot nadenken'. De eerste

categorie speelt voornamelijk in op de *beleving* van de lezer: herken je zaken uit het verhaal in je eigen leven? Heb je er ervaring mee? In de categorie 'stof tot nadenken' wordt dieper ingegaan op aspecten uit het verhaal die voor verschillende interpretaties vatbaar zijn, vragen oproepen, etc. Deze vragen sluiten goed aan op de 'hamvraag' die Tanja Janssen onderzocht.⁶ Met name in deze laatste categorie kunnen gemakkelijk stellingen worden geïntegreerd.

Ook tijdens de discussie mogen leerlingen het verhaal erbij houden, zodat ze bij sommige discussievragen hun beweringen kunnen onderbouwen met behulp van gegevens uit het verhaal. Op tafel liggen twee stapeltjes kaartjes: een stapel kaartjes 'feest der herkenning' en een stapel kaartjes 'stof tot nadenken'. De leerling die in de quizronde de meeste vragen goed heeft beantwoord, mag als eerste een kaartje pakken. Hij of zij geeft antwoord op de vraag, waarna de rest mag reageren. Belangrijk is dat leerlingen proberen hun beweringen te onderbouwen met argumenten gebaseerd op de tekst, of gebaseerd op eigen ervaringen/kennis van de wereld. Zo ontstaat de discussie/het gesprek. Vervolgens kiezen de overige groepsgenoten om de beurt een kaartje van een van beide stapels.

1.1.4 Beoordeling

In ronde 4 geven alle groepsgenoten een oordeel over het verhaal. Afhankelijk van het niveau kan de wijze van het geven van een oordeel aangepast worden. In de onderbouw is de beoordeling bij fictie vaak gebaseerd op de beoordelingswoorden (grappig - ontroerend, herkenbaar - origineel, leerzaam - voorspelbaar, etc.) (zie bijlage VI). In de bovenbouw is de beoordeling vaak diepgaander en kan er gebruik worden gemaakt van de verschillende soorten argumenten (zie bijlage VI) om tot een goed onderbouwd oordeel te komen.

Tot slot kan de leerlingen gevraagd worden een aantal sterren toe te kennen aan het boek en dit kort te onderbouwen, bijvoorbeeld schriftelijk, zodat dit ook door andere leerlingen gelezen kan worden wanneer zij interesse hebben in het boek. Op deze manier kun je als docent ook materiaal verzamelen voor jezelf en leerlingen bij de keuze van een volgend boek.

1.2 Docentenhandleiding Leesclub bij 'De wetenschappelijke methode' (onderbouw)

1.2.1 Algemeen

Het doel van deze les is kennismaken met het groepsgewijs praten over verhalen en/of boeken; kennismaken met de werkvorm 'leesclub', zoals die o.a. door Litlab is ontwikkeld bij diverse boeken. Het is goed mogelijk om deze les uit te voeren in een lesuur van circa 50 minuten.

1.2.2 Benodigd materiaal

Al het benodigd materiaal voor deze leesclub is in aparte documenten opgeslagen en te vinden via <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/lesmateriaal/> en <drive.nlu.nl/Lesmateriaal/Fictie/Verwerkingsopdrachten/Leesclub>). Hieronder staat telkens

⁶ Janssen (2009)

vermeld hoe het bestand met het betreffende materiaal heet.

- Voor elke leerling het verhaal op papier⁷
- Groepsindeling
- Voor elke groep: vragenkaartjes met daarop de vragen voor de discussieronde (*Bijlage I_vragenkaartjes wetenschappelijke methode.xlsx*)
- Beoordelingsformulieren (*Bijlage II_boordelingsformulier.docx*)
- Indien gewenst: de PowerPointpresentatie met de verschillende stappen van de leesclub erin (*Bijlage III_PPT wetenschappelijke methode.pptx*)

1.2.3 Lesopzet

De les begint met het lezen van het verhaal. Hierbij zijn verschillende mogelijkheden denkbaar. Het klassikaal lezen van het verhaal is heeft als groot praktisch voordeel dat alle leerlingen gelijktijdig klaar zijn met het lezen van het verhaal. Uiteraard kan er ook voor gekozen worden leerlingen het verhaal individueel te laten lezen, maar wellicht is het raadzaam van tevoren na te denken over de vraag hoe je de rust in de tijd dat snelle lezers wachten tot minder snelle lezers klaar zijn.

Tijdens het lezen zetten leerlingen tekens bij het verhaal (in de kantlijn + onderstrepen):

? = vaag of moeilijk ('Ik snap dit niet'.)

! = opvallend ('Dit verbaast mij./ Hier gebeurt iets opmerkelijks in het verhaal.')

:) = leuk, grappig of mooi aspect of moment in het verhaal.

De leerlingen kunnen vervolgens zelfstandig de verschillende fases van deze les doorlopen (zie paragraaf 1.1). Het is echter wel mooi als de leerlingen voldoende tijd over hebben voor ronde 4, de beoordeling. Het is daarom aan te bevelen om de tijd te bewaken en op een bepaald moment de start van ronde 4 aan te geven.

1.2.4 Vragen en antwoorden

Quizvragen:

1. Kom je er als lezer achter hoe de ik-persoon in het verhaal heet?
2. Op welke plek ontmoet de ik-persoon zijn ex en haar nieuwe vriend?
3. Houdt de ik-persoon van die plek?
4. Wat voor soort haar heeft de nieuwe vriend van zijn ex?
5. Waar gaan ik-persoon, zijn ex en haar nieuwe vriend heen, nadat ze gegeten hebben?

Antwoorden op de quizvragen:

1. Nee
2. De Happy Eater
3. Nee. Hij zegt: 'Ik vind het er eigenlijk waardeloos, om eerlijk te zijn.' (regel 30⁸)

⁷ In verband met auteursrecht is het niet mogelijk het verhaal in dit document op te nemen. We hebben echter bewust gekozen voor een verhaal dat op internet digitaal te vinden is (bijvoorbeeld in de Drive van de Facebook-groep Leraar Nederlands, zie drive.nlnu.nu).

⁸ Deze regelnummers zijn gebaseerd op de regelnummering zoals die staat in het document dat in de Drive van de Facebook-groep Leraar Nederlands te vinden is.

4. Zijn haar is zwart en heel kort. Je kunt tussen de stoppels door zijn grauwe schedel zien. (regel 68-69)
5. Zijn ex en haar nieuwe vriend gaan naar een feest van een maat van hem. De ik-persoon gaat naar de bioscoop.

Vragen voor de discussieronde:

Feest der herkenning?

1. Heb je zelf weleens in een zelfde soort situatie gezeten als de ik-persoon?
2. Wat voor indruk krijg je van de ik-persoon? Hoe zou je die jongen beschrijven?
3. Wat vond je goed en minder goed aan dit verhaal? Zijn je groepsgenoten het met je eens?
4. Zoek op internet. Bestaat of bestond de Happy Eater in het echt? Zo ja: wat voor soort plek is het? Zou jij daar zelf wel gaan eten, of niet?
5. Wat vind je van de manier waarop de nieuwe vriend van de ex zich gedraagt?

Stof tot nadenken?

1. 'De wetenschappelijke methode' is de titel van het verhaal. Deze woorden staan ook aan het einde van alinea 2. Lees alinea 2 nogmaals. Waar doelt de ik-persoon op, als hij het heeft over 'de wetenschappelijke methode'? Wat vindt hij van 'de wetenschappelijke methode'?
2. Wat is de eerste herinnering over zijn ex, die de ik-persoon vertelt? Aan het einde van die beschrijving noemt de ik-persoon een aantal positieve dingen over zijn ex; over hoe zij in het leven staat. Welke dingen zijn dat?
3. Waarom zei de ik-persoon niet dat hij het erg vond, toen zijn vriendin met haar nieuwe vriend uit wilde gaan? (regel 35-38)
4. Het perspectief in dit verhaal ligt bij de ik-persoon. Welk effect heeft dit perspectief op jou als lezer?
5. Van welk personage in het verhaal zou je kunnen zeggen dat hij/zij 'de wetenschappelijke methode' gebruikt? Op welke manier(en)?
6. Waarom zou de ik-persoon aan het einde van het verhaal concluderen: 'Volgens mij valt ze net zomin op jongens als ik'?
7. Waarom zou de schrijver juist deze titel (*De wetenschappelijke methode*) hebben gekozen, voor dit verhaal?
8. Waarom denk je dat de schrijver ervoor heeft gekozen om soms het eerste woord van een zin (en het onderwerp) weg te laten? Voorbeelden zijn: 'Werd een knaller' (regel 45) en 'Keek me geen een keer aan' (regel 50).

Antwoorden / hints bij stof tot nadenken:

N.B. Deze antwoorden/ hints bij 'stof tot nadenken' zijn bedoeld als hulpmiddel voor de docent om een groepsgesprek bij te sturen, indien nodig.

1. Iets leren, door iets uit te proberen in de praktijk en vervolgens te kijken wat er gebeurt: 'proberen en ervan leren' zegt de ik-persoon. (regel 12) De ik-persoon zegt hierover: 'Niets mis mee.' (regel 13)
2. Hij vertelt dat zijn ex ook als het om eten ging altijd iets anders wilde uitproberen. Als zij zelf in

een restaurant iets had besteld en hij had iets anders besteld, dan wilde ze uiteindelijk altijd 'ruilen', zodat ze iets anders kon proberen dan wat ze al had.

Positieve dingen: ze schuift de schuld nooit op anderen af en ze voelt zich ook nooit zelf schuldig. Ze gaat gewoon door, neemt het leven zoals het komt.

3. Hij wist dat ze het toch wel deed. Hij wist dat ze toch wel zou uitgaan met haar nieuwe vriend, wat hij ook zou zeggen.

4. We maken kennis met de personages vanuit de ogen van de ik-persoon. Wij als lezers krijgen bijvoorbeeld een redelijk negatief beeld van de nieuwe vriend van zijn ex: hij heeft heel lelijk haar, gedraagt zich asociaal en 'kijkt hem geen een keer aan'.

5. Eigen antwoord.

De ex van de ik-persoon: het gerecht van iemand anders nemen, om iets anders uit te proberen. Ook lijken haar keuzen in haar liefdesleven op dit idee gebaseerd, volgens de ik-persoon: een ander vriendje nemen, gewoon om iets anders te kunnen proberen.

Je zou misschien ook kunnen zeggen dat de ik-persoon zelf 'de wetenschappelijke methode' gebruikt. Het lijkt erop alsof hij niet in de Happy Eater zit, om eens lekker te gaan eten. Hij zegt immers dat hij het een waardeloze plek vindt. Het lijkt erop dat hij in de Happy Eater is gaan zitten, omdat hij vermoedt dat zijn ex en haar nieuwe vriend hier ook zullen komen. Hij wilt misschien kijken wat er gebeurt, als ze elkaar tegenkomen. Dat is eigenlijk ook een soort van 'uitproberen en ervan leren'.

6. Eigen antwoord.

'Net zomin' betekent: dit niet, maar dat *ook niet*. De ik-persoon lijkt aan het einde van het verhaal voor zichzelf te concluderen dat het lijkt alsof zijn ex op allebei de jongens eigenlijk niet valt: niet op haar nieuwe vriend, maar ook niet op hemzelf (de ik-persoon).

7. Eigen antwoord.

Het verhaal gaat over de ex van de ik-persoon (een meisje). Het lijkt alsof hij nadenkt over haar en over waarom het uit is tussen hen. Het gaat vooral over hoe zij in het leven staat (veel dingen uitproberen) en over hoe dit invloed heeft op de keuzes die zij maakt in haar liefdesleven. De ik-persoon geeft een naam aan dit 'uitproberen van dingen' (en ervan leren): de wetenschappelijke methode.

8. Eigen antwoord.

Het lijkt alsof de schrijver zijn best doet om de situaties in het verhaal en de gedachten van de ik-persoon zo realistisch mogelijk te beschrijven, zodat de lezer zich goed kan inleven in het verhaal. In het verhaal gebeuren veel dingen achter elkaar en de ik-persoon denkt over veel van die dingen ook iets: het gaat dus nogal snel allemaal. Omdat het eerste woord van een zin vaak is weggelaten, krijg je tijdens het lezen ook de indruk dat het allemaal nogal snel gaat. ('Keek me geen een keer aan' / 'Benam me mijn eetlust' / 'Stond in de foyer'.)

1.3 Docentenhandleiding Leesclub bij 'De biefstuk van het zoete water' (bovenbouw)

1.3.1 Algemeen

Het doel van de leesclub bij *De biefstuk van het zoete water* (Hans Dorrestijn, *Brandnetels en andere verhalen over kindermishandeling*, 2001) is om leerlingen te laten kennismaken met het (groepsgewijs) praten over literatuur. Het is goed mogelijk om deze les uit te voeren in een lesuur van circa 50 minuten.

1.3.2 Benodigd materiaal

Al het benodigd materiaal voor deze leesclub is in aparte documenten opgeslagen en te vinden via <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/lesmateriaal/> en drive.nlnu.nl/Lesmateriaal/Literatuur/Leesclub). Hieronder staat telkens vermeld hoe het bestand met het betreffende materiaal heet.

- Voor elke leerling het verhaal op papier⁹
- Groepsindeling
- Voor elke groep: vragenkaartjes met daarop de vragen voor de discussieronde (*Bijlage IV_vragenkaartjes biefstuk.xlsx*)
- Beoordelingsformulieren (*Bijlage II_boordelingsformulier.docx*)
- Indien gewenst: de PowerPointpresentatie met de verschillende stappen van de leesclub erin (*Bijlage V_PPT biefstuk.pptx*)

1.3.3 Lesopzet

De les begint met het lezen van het verhaal. Hierbij zijn verschillende mogelijkheden denkbaar. Het klassikaal lezen van het verhaal is heeft als groot praktisch voordeel dat alle leerlingen gelijktijdig klaar zijn met het lezen van het verhaal. Uiteraard kan er ook voor gekozen worden leerlingen het verhaal individueel te laten lezen, maar wellicht is het raadzaam van tevoren na te denken over de vraag hoe je de rust in de tijd dat snelle lezers wachten tot minder snelle lezers klaar zijn.

Tijdens het lezen zetten leerlingen tekens bij het verhaal (in de kantlijn + onderstrepen):

? = vaag of moeilijk ('Ik snap dit niet'.)

! = opvallend ('Dit verbaast mij./ Hier gebeurt iets opmerkelijks in het verhaal.')

:) = leuk, grappig of mooi aspect of moment in het verhaal.

De leerlingen kunnen vervolgens zelfstandig de verschillende fases van deze les doorlopen (zie paragraaf 1.1). Het is echter wel mooi als de leerlingen voldoende tijd over hebben voor ronde 4, de beoordeling. Het is daarom aan te bevelen om de tijd te bewaken en op een bepaald moment de start van ronde 4 aan te geven.

⁹ In verband met auteursrecht is het niet mogelijk het verhaal in dit document op te nemen. We hebben echter bewust gekozen voor een verhaal dat op internet digitaal te vinden is (bijvoorbeeld in de Drive van de Facebook-groep Leraar Nederlands, zie drive.nlnu.nl)

1.3.4 Vragen en antwoorden

Quizvragen:

1. Waar gaan Johan en zijn vader vissen?
2. Wat voor warm eten aten Johan en zijn familie toen zijn vader hem een klap in zijn gezicht gaf?
3. Hoe noemt de vader van Johan een dobber altijd?
4. Wat voor vis vangen zowel Johan als zijn vader?
5. Waarover maakt Johan een grap op de verjaardag van zijn vader?

Antwoorden op de quizvragen:

1. Bij het eiland Molensloot (op de Zompense plassen)
2. Boerenkool (met worst)
3. Een pen
4. Een zeelt
5. Over de open mond van zijn vader als hij gaapt ('Kijk, de grotten van Han!')

Vragen voor de discussieronde:

Feest der herkenning?

1. De thematiek van dit verhaal is kindermishandeling. Heb je al eens eerder een verhaal of boek gelezen over kindermishandeling? Wat zijn overeenkomsten of verschillen met dit verhaal?
2. Wat vond je goed en minder goed aan dit verhaal? Zijn je discussiepartners het met je eens?
3. Bovenaan pagina 3¹⁰ lees je over de verjaardag van de vader van Johan. Johan maakt als zijn vader gaapt een grapje: 'Kijk, de grotten van Han!'
(a) Weet je wat de grotten van Han zijn? Zo niet: zoek het op internet op.
(b) Maak jij ook wel eens een grapje ten koste van iemand anders? Bespreek met je groepsleden om wat voor grapjes het dan gaat.
(c) Vind je de grap van Johan kunnen? Wanneer gaan grapjes ten koste van een ander te ver?

Stof tot nadenken?

1. Aan het einde van het verhaal lezen we: 'Toch was deze de ergste'. Waarom was deze klap zo erg?
2. Johan wordt bij tijden onverwachts geslagen door zijn vader.
(a) Hoe denken Johan, zijn moeder en zijn vader zelf over diens gedrag? Bespreek wat de opvatting van de diverse personages (Johan, de moeder van Johan en de vader van Johan) hierover is. Licht je antwoord toe met behulp van citaten.
(b) Met welke opvatting zijn jullie het eens? Waarom?
3. Stelling: 'Voor Johan geldt: grote mensen zijn onberekenbaar.' Bespreek met elkaar in hoeverre je het eens bent met deze stelling. Leg uit waarom wel of niet en maak daarbij gebruik van de gegevens uit het verhaal.
4. Het perspectief in dit verhaal ligt bij Johan.
(a) Welk effect heeft dit perspectief op jou als lezer?

¹⁰ Deze verwijzing is gebaseerd op het document dat in de Drive van de Facebook-groep Leraar Nederlands te vinden is. Hetzelfde geldt voor de regelnummers waarnaar verwezen wordt in de antwoorden/hints.

- (b) In hoeverre is er sprake van een betrouwbaar perspectief?
5. Had je de klap aan het einde van het verhaal verwacht? En je groepsgenoten?
 6. Vanaf de laatste alinea onderaan pagina 2 ('Af en toe keek Johan tersluiks opzij.') tot aan het moment waarop de vader van Johan hem een klap geeft, kan een oplettende lezer subtiele aanwijzingen zien dat er een klap gaat vallen. Welke aanwijzingen zien jij en je groepsgenoten?
 7. Leg de titel, De biefstuk van het zoete water, uit. Waarom zou de schrijver juist deze titel gekozen hebben voor het verhaal?

Antwoorden / hints bij stof tot nadenken?:

N.B. Deze antwoorden / hints bij 'stof tot nadenken' zijn nadrukkelijk niet bedoeld om te gebruiken voor het controleren of beoordelen van de antwoorden die leerlingen geven. Ze zijn uitsluitend bedoeld als hulpmiddel voor de docent om een groepsgesprek bijsturen, indien dit nodig is.

1. Johan kan zich niet herinneren iets verkeerd te hebben gedaan, hij heeft erg zijn best gedaan; hij heeft een flinke zeelt gevangen en de sfeer lijkt goed.
2. Johan: r. 36-42; moeder: r.43-48; vader: r.49-52.
3. -
4. Het effect: ook als lezer verkeer je in onzekerheid over de stemming van de vader.
5. Johan kan niet zien of zijn vader nare of boze gedachten heeft (r.107); Johan bekruipt het gevoel dat hij iets vergeten is, iets wat hij fout heeft gedaan (r.117); hij maakt een opmerking bij het gapen van zijn vader, die vader achteraf niet kan waarderen: 'Kijk! De grotten van Han!' (r.122)
6. Met 'biefstuk van het zoete water' wordt de zeelt bedoeld, die Johan en zijn vader gevangen hebben. Juist omdat ze deze gevangen hebben, is Johan opgelucht. Alles lijkt goed te gaan ('zoete water'), maar dat is niet zo.

Hoofdstuk 2 - Een eigen leesclub

2.1 Voorbereiding

In dit hoofdstuk lichten we de opzet van de eigen, zelfgestuurde leesclub toe. In hoofdstuk 1 is de opzet van de leesclub in het algemeen uitgelegd, in dit hoofdstuk staan de handvatten voor het opzetten van een eigen leesclub. Daarvoor moeten er een paar keuzes gemaakt worden.

De voorbereiding op de zelfgestuurde leesclub bestaat uit drie onderdelen:

1. Groepen maken en een tekst kiezen (par. 2.1.1)
2. Lezen en aantekeningen maken (par. 2.1.2)
3. Discussievragen formuleren (par. 2.1.3)

2.1.1 Groepen maken en een tekst kiezen¹¹

Duur: deel van een lesuur

We raden aan te werken met groepen van zes leerlingen. Kies liefst voor een heterogene groep: te verwachten is dat deze samenstelling rijkere gesprekken oplevert dan wanneer leerlingen zelf groepen vormen of wanneer er gekozen wordt voor homogene groepen.

Samenstelling	Voordelen	Nadelen
Leerlingen zelf laten kiezen	Veilige groepjes: voor bepaalde gespreksonderwerpen kan dat prettig zijn. Tekstkeuze neemt vermoedelijk niet veel tijd in beslag.	Gesprekken kunnen oppervlakkig blijven ('wij zijn het met elkaar eens')
Docent stelt homogene groepen samen: - literair competentieniveau (Witte, 2008)	Kost weinig tijd.	Als leerlingen met ongeveer hetzelfde literaire competentieniveau (Witte 2008) bij elkaar in de groep zitten, zullen zij vermoedelijk eerder bij hetzelfde type vragen uitkomen.

¹¹ Margot de Wit heeft ons op basis van haar ervaringen met het werken met leesclubs in de klas veel praktische tips gegeven voor het samenstellen van groepen en de boekenkeuze, die in dit hoofdstuk zijn verwerkt.

<p>Docent stelt heterogene groepen samen, denk aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - literair competentieniveau (Witte 2008) - 'nieuwe' combinatie leerlingen - gemengd (jongens / meisjes, lezers/niet lezers) 	<p>Kost weinig tijd. Eventueel door toeval laten bepalen (.</p>	<p>Als leerlingen met verschillende literaire competentieniveaus of 'leesmanieren' bij elkaar in de groep zitten, zullen de typen vragen en opmerkingen waar leerlingen mee komen vermoedelijk vaker van elkaar verschillen.</p> <p>De goede leerling kan zich 'niet gezien' voelen</p>
--	---	---

Als de literaire competentieniveaus van de leerlingen niet bekend zijn bij de docent, dan kan hij aan leerlingen de opdracht geven om op de website www.lezenvoordelijst.nl de leerlingkenmerken en boekenmerken te lezen van de verschillende niveaus. Aan de hand hiervan kunnen leerlingen vervolgens zelf hun literair competentieniveau bepalen. De docent kan hierbij benadrukken dat de 'niveaus' gezien kunnen worden als verschillende 'leesmanieren'.

Als de groepen gevormd zijn, gaat iedere groep één boek kiezen. De docent kan hieraan een hele les wijden, maar het kan ook korter als de groepen kiezen uit een relatief beperkt aanbod. Meer keuzevrijheid voor de groep heeft een positieve invloed op de motivatie en voorkomt afhakers. Het is heel belangrijk dat het boek de leerlingen aanspreekt, voor veel leerlingen betekent dit dat zij zichzelf herkennen in het boek. Werk bijvoorbeeld met lijsten van boektitels geordend per thema (zie bijvoorbeeld bijlagen VIII en IX) of met www.lezenvoordelijst.nl. Als docent bewaak je op deze manier het niveau van de tekst en bij de keuze van een boek bijvoorbeeld ook dat er gekozen wordt voor een oorspronkelijk Nederlandstalig werk.

2.1.2 Lezen, aantekeningen maken en quizvragen bedenken

Duur: verschilt per leerling

Nadat leerlingen in groepjes een literaire tekst hebben gekozen, lezen zij de tekst voor zichzelf. Dit kan op school of thuis gebeuren. Om een koppeling te maken tussen hun eigen lezing van het verhaal (de dialoog mét de tekst) en het gesprek hierover met klasgenoten (de dialoog óver de tekst), is het zinnig als leerlingen tijdens het lezen tekens zetten in de tekst (Janssen, 2009). Dit kan meer en minder uitgebreid. Wanneer leerlingen een boek lezen, is het aan te raden om er bijvoorbeeld een schrift naast te houden waarin dit genoteerd wordt in plaats van dat leerlingen in de boeken gaan schrijven. De docent kan een keuze maken uit de volgende tekens:

! = Dit vind ik opvallend. ('Dit verbaast mij.' / 'Hier gebeurt iets opmerkelijks in het verhaal.')

? = Dit komt niet overeen met de verwachtingen die ik had.

?? = Dit snap ik niet. ('Dit vind ik vaag of moeilijk.')

- = Hier dacht ik iets bij.

~ = Hier dacht ik iets bij dat te maken had met iets (bv. een gebeurtenis of persoon) in mijn eigen leven.

:) = Dit vind ik leuk / grappig / een mooi aspect of moment in het verhaal.

Wanneer leerlingen de tekst of het boek thuis lezen, is het belangrijk om de voortgang te bewaken. Als docent kun je dit doen door bijvoorbeeld tussendeadlines te geven of tijdens de lessen de voortgang te bespreken met leerlingen. Een andere optie is om leerlingen met elkaar een planning te laten maken en in de les ruimte te geven om met elkaar te bespreken of iedereen nog op schema is en elkaar aan te sporen wanneer dit niet het geval is.

Het tweede deel van de opdracht betreft het bedenken van 'quizvragen'. Deze vragen zijn bedoeld om 'de verhaalwereld' op te roepen, voordat leerlingen in groepjes in gesprek gaan over het boek: vragen waar eenduidige antwoorden bij horen (zoals over gebeurtenissen in het verhaal, of over personages). De leerling noteert zowel de vragen als het antwoord op de vragen. Bij de uitvoering van de leesclub is het handig als de quizvragen op kaartjes staan. De docent kan ervoor kiezen voor het lezen al kaartjes uit te delen, zodat leerlingen direct hun vraag daarop kunnen zetten, maar dit zou ook na het lezen tijdens de les gedaan kunnen worden. Voordat de leesclub uitgevoerd gaat worden, moet dit wel gebeuren.

2.1.3 Discussievragen formuleren

Het idee van de zelfgestuurde leesclub is dat leerlingen het gesprek over de literaire tekst voeren vanuit vragen die bij henzelf opkomen tijdens het lezen of na het lezen. Janssen (2009) deed onderzoek naar het werken met 'hamvragen' in het literatuur/fictie-onderwijs in 4 havo. Uit haar onderzoek bleek dat haar werkvorm met hamvragen bij de leerlingen resulteerde in een duidelijke vooruitgang in verschillende interpretatieve vaardigheden. Bovendien leken veel leerlingen die meededen aan het onderzoek van Janssen enthousiast te zijn over deze werkvorm. De leerlingen benaderen een literaire tekst met een open blik en stellen zelf vragen bij de tekst, in plaats van 'alleen' de (gegeven) vragen te beantwoorden.

Deze les bestaat uit zes activiteiten: een klassikaal onderwijsleergesprek over het nut van vragen stellen, duo's maken, uitleg belevingsvraag, belevingsvragen formuleren, uitleg hamvraag en hamvragen formuleren.

1. Klassikaal onderwijsleergesprek over het nut van vragen stellen

Leerlingen denken in overleg met de docent hardop na over waarom het stellen van vragen bij een literaire tekst kan leiden tot meer begrip. Ondertussen kan eventueel een mindmap worden gemaakt op het bord. De docent geeft ten minste één boodschap: in een literaire tekst zit nooit een vaste betekenis verscholen. Juist door het gesprek met elkaar (door te luisteren naar wat anderen zien/lezen/zich afvragen, etc.) is het mogelijk om tot een waardevolle interpretatie te komen en om tot meer inzichten te komen over de literaire tekst.

2. Duo's maken

De groepen van de leesclubs bestaan uit zes leerlingen (zie paragraaf 2.1). voor het formuleren van de discussievragen is het de bedoeling dat de groepen worden opgedeeld in tweetallen. Per tweetal worden er discussievragen geformuleerd. Bij de uitvoering van de leesclub vormen de verschillende

tweetallen weer een groep. Op deze manier zijn niet alle groepsleden vooraf bekend met de discussievragen die gaan komen en is er meer kans op een echte discussie in de groep.

3. Uitleg belevingsvraag (*Feest der herkenning*)

Belevingsvragen zijn vragen waarin jouw beleving van het verhaal centraal staat. Ze gaan niet over wat jij denkt dat de schrijver bedoelt, of over wat de tekst misschien 'betekent'. Ze gaan wel over wat jij bij jezelf hebt gemerkt tijdens het lezen, en wat jij uit het verhaal herkent in je eigen leven. Dit probeer je onder woorden te brengen en je vraagt aan medeleerlingen of zij dit ook zo hebben ervaren.

4. Belevingsvraag formuleren

Voor het formuleren van belevingsvragen moeten de leerlingen de volgende stappen doorlopen:

- a. Ga bij jezelf te rade: welk stukje tekst riep een bepaald gevoel bij je op? (Dit kan bijvoorbeeld zijn: 'Dit is vaag. / Dit is oneerlijk. / Dit is grappig. / Dit is mooi. / Dit is moeilijk. / Dit herken ik in mijn eigen leven. / Dit heb ik ook meegemaakt.')
- b. Schrijf de regelnummers van dat stukje tekst op en schrijf op wat je hierbij dacht.
- c. Bespreek met je medeleerling wat jullie hebben opgeschreven. Herkent hij/zij zich in wat je hebt opgeschreven? Of juist niet?
- d. Vul de volgende zin aan: 'Bij het stukje tekst in regel ... dachten wij/dacht ik Hadden jullie dit ook?'

5. Uitleg hamvraag (*Stof tot nadenken*)

Hamvragen zijn vragen waar je wat langer over kunt nadenken of praten. Er zijn geen vaste regels voor wat precies een hamvraag is. Bij een hamvraag denken wij aan een vraag:

- die volgens jou heel belangrijk is voor het verhaal als geheel;
- over iets wat je niet loslaat na het lezen, wat je blijft bezighouden;
- waarop waarschijnlijk meer dan één antwoord mogelijk is en
- die uitnodigt tot discussie (verschillende meningen).

Misschien denk je af en toe: 'Laat ik die vraag maar niet stellen, want het antwoord is toch niet te geven.' Maar juist dan kun je een mooie hamvraag te pakken hebben! De schrijver Harry Mulisch heeft daarover eens gezegd: 'Sommige vragen zijn zo goed, dat het jammer zou zijn ze met een antwoord te verknoeien.'

6. Hamvraag formuleren

Voor het formuleren van belevingsvragen moeten de leerlingen de volgende stappen doorlopen:

- a. Houd in stilte een korte brainstorm met jezelf: wat vraag jij je af na het lezen van dit verhaal? Schrijf de vraag (of vragen) op.
- b. Houd samen met je medeleerling een wat langere brainstorm: welke vragen spoken nog in jullie hoofd na het lezen van dit verhaal? Wat is onduidelijk? Waarover zouden jullie meer willen weten? Welk stuk tekst vraagt om extra uitleg? Op welk moment in het verhaal is het niet helemaal duidelijk wat er gebeurt? Op welk moment in het verhaal is het niet duidelijk waarom een personage iets doet?

Schrijf minsten drie vragen op.

- c. Kies uit jullie lijstje van vragen één vraag uit die volgens jullie belangrijk is voor het verhaal, die uitnodigt tot discussie en waarbij waarschijnlijk meer dan één antwoord goed is. Schrijf deze vraag op.

2.2 De eigen leesclub uitvoeren

Als de eigen leesclub is gevormd en voorbereid, kan in de volgende les de leesclub worden uitgevoerd. De quiz- en discussievragen en stellingen die leerlingen in de vorige les in tweetallen hebben opgesteld, vormen het uitgangspunt voor de leesclub. In de voorbereiding is het daarom belangrijk van tevoren te beslissen of leerlingen zelf vragenkaartjes moeten maken en meenemen (risico is natuurlijk dat dat vergeten wordt) of dat leerlingen hun vragen en stellingen bij de docent inleveren en de docent de vragenkaartjes voor de leesclub maakt.

Benodigde materialen

- de gelezen roman en de daarbij door de leerlingen gemaakte aantekeningen
- kaartjes met daarop de door leerlingen bedachte quizvragen
- kaartjes met daarop de door leerlingen bedachte discussievragen

De opzet van de les is gelijk aan de leesclubs uit hoofdstuk 1 (zie paragraaf 1.1). Het is echter wel mooi als de leerlingen voldoende tijd over hebben voor ronde 4, beoordeling. Het is aan te bevelen om de tijd te bewaken en op een bepaald moment de start van ronde 4 aan te geven.

Hoofdstuk 3 - Verwerking en reflectie

Om ervoor te zorgen dat leerlingen iets meenemen van de leesclub is het belangrijk dat ze ná de bespreking nog even individueel stilstaan bij de wat ze hebben ervaren. Er zijn allerlei vragen te bedenken die leerlingen bewust maken van wat de leesclub voor ze heeft betekend, wat de meerwaarde was van de leesclub. Voorbeelden daarvan zijn:

Algemeen

Wat heb je aan de quizvragen?

Kwam iedereen even vaak aan het woord?

Hadden we heel verschillende vragen en aantekeningen gemaakt?

Had ik nog iets willen zeggen wat ik uiteindelijk niet heb gedaan?

Waren we het allemaal met elkaar eens of niet? Zo nee: is dat erg?

Specifiek voor onderbouw

Is mijn mening over het boek nu anders dan vóór de leesclub?

Zou je nog een keer een leesclub willen vormen?

Waar hebben we het meest over gepraat?

Specifiek voor bovenbouw

Ging de discussie goed of niet, en waar lag dat aan?

Heb ik gebruik gemaakt van kennis uit de lessen Nederlands? Wat en waarom?

Wat heeft de leesclub mij opgeleverd? Wat was de meerwaarde van het gesprek?

Is mijn waardering voor het boek veranderd door de leesclub? Hoe?

Waar hebben we het meest over gepraat? Bij welke leesmanier past dat deel van het gesprek?

Kwamen er nog andere leesmanieren aan bod?

Voor docenten die dat willen, is deze stap een handige stap om leerlingen individueel iets te laten schrijven. Leerlingen krijgen zo ook de kans te laten zien wat ze zelf hebben bijgedragen en wat er voor hen zelf is uitgekomen. Belangrijk is daarbij vooral dat leerlingen in hun tekst betrekken wat in het gesprek besproken is.

Hieronder is een aantal ideeën voor reflectie-opdrachten opgenomen. Laat leerlingen direct na het houden van hun leesclubbespreking (indien nodig in diezelfde les nog) reflecteren op de bespreking. Afhankelijk van de gekozen opdracht en de tijd die de bespreking in beslag heeft genomen, werken leerlingen hier thuis of in een volgende les aan verder. De reflectie-opdrachten zijn heel globaal gesteld. Zelf in te vullen zijn zaken die eisen die aan de tekst gesteld worden (tekstvorm, lengte), de manier waarop een leerling zijn reflectie uiteindelijk inlevert/presenteert: schriftelijk bij de docent, mondeling aan de klas, etc. (Als leerlingen hun eindproduct presenteren aan de klas en hier vragen over beantwoorden, dan wordt meteen een extra link gelegd met de vaardigheid 'spreken/presenteren').

3.1 Schriftelijke reflectie

Een goede mogelijkheid tot reflectie is het schrijven van een reflectieverslag. De opdracht kan er als volgt uitzien:

Reflectieverslag

Schrijf een (kort) reflectieverslag naar aanleiding van de leesclub, waarin je in elk geval de volgende punten verwerkt:

1. Welke discussievraag of stelling vond je moeilijk / saai / oninteressant om te bespreken?
Leg uit hoe dat komt.
2. Welke discussievraag of stelling vond je waardevol / leuk / interessant om te bespreken?
Leg uit hoe dat komt.
3. Heb je door de leesclub beter inzicht gekregen in het boek/verhaal? Zo ja, wat snap je nu beter?
4. Wat heeft het praten over het gelezen boek/verhaal je verder opgeleverd?
5. Maak in de slotalinea van je reflectieverslag de volgende zin af: 'Praten over boeken vind ik wel/niet zinvol, omdat...'
Onderbouw je standpunt met minimaal twee argumenten.

Je tekst moet minimaal 300 woorden bevatten. Let op spelling en zinsbouw.

Andere suggesties voor reflectie-opdrachten zijn het (schriftelijk) uitgebreid beantwoorden van één van de discussievragen (waarbij wederom wat is besproken tijdens de leesclub wordt betrokken) of het schrijven van een recensie over het gelezen werk.

Hoofdstuk 4 - Leesclub PLUS

Hebben leerlingen eenmaal ervaring met de leesclub-werkvorm, dan kan ervoor gekozen worden de werkvorm opnieuw in te zetten waarbij leerlingen nog meer worden uitgedaagd. De lessenreeks zoals beschreven in hoofdstuk 2 en 3 wordt herhaald, maar krijgt een iets ander karakter. Ideeën voor deze zogenaamde ‘plus-versies’ zijn:

Opbouw gebruik argumentatie

Leerlingen worden in de basisversie al aangespoord om verschillende typen argumenten te gebruiken die passen bij wat zij zeggen over het boek. Als plus-versie kan gedacht worden aan het bewuster maken van leerlingen van hun argumenten. Bruikbaar is het door Cornelissen (2016) gemaakte onderscheid tussen argumentatie waarbij verwezen wordt naar iets binnen het boek of waarbij verwezen wordt naar iets buiten het boek (bijvoorbeeld een eigen ervaring).

Bij de reflectie nemen leerlingen een analyse van de gebruikte argumenten op (zie bijlage VI).

Tip: als leerlingen een opname maken van hun gesprek kunnen zij makkelijker hun argumentatie analyseren.

Representatie fenomeen of thema

Leerlingen kunnen ervoor kiezen om tijdens hun gesprek te richten op (de representatie van) een bepaald fenomeen of thema in het boek, zoals gender, ongelijkheid, liefde, ziekte, innerlijk/uiterlijk, of rijk/arm (zie bijlage VIII en IX voor themalijsten). Tijdens het maken van aantekeningen, het verzinnen van vragen en hun reflectie-opdracht kunnen leerlingen zich specifiek op dit onderwerp richten. De deelnemers van de leesclub kunnen er ook voor kiezen ieder een ander boek te lezen rondom hetzelfde thema / handelend over hetzelfde fenomeen.

Structurele / narratieve aspecten (gebruik begrippenapparaat)

Leerlingen kan gevraagd worden om zich tijdens het gesprek (ook) te richten op een of twee structurele of narratieve aspecten, zoals personages, vertelperspectieven, verhaalstructuur, metaforen, spanning, motieven of thema. Hiervoor moet aandacht zijn tijdens het maken van aantekeningen, het bedenken van de vragen, de bespreking en de reflectie.

Literatuurgeschiedenis

De leesclub kan wellicht ook gaan over een literair-historisch werk. Leerlingen kan dan gevraagd worden om zich tijdens het gesprek ook te richten op literair-historische aspecten, bijvoorbeeld met betrekking tot stroming en/of genre waartoe een historisch werk behoort. Hiervoor moet aandacht zijn tijdens het maken van aantekeningen, het bedenken van de vragen, de bespreking en de reflectie.

Gebruikte bronnen

Gebruikte literatuur

- Cornelissen, G. (2016). *Maar als je erover nadenkt*. Delft: Eburon.
(<https://www.lezen.nl/nl/publicaties/maar-als-je-erover-nadenkt>)
- Janssen, T. (2009). *Literatuur lezen in dialoog: lezersvragen als hulpmiddel bij het leren interpreteren van korte verhalen*. Amsterdam: Vossiuspers UvA. (Permalink: <http://hdl.handle.net/11245/1.317284>)
- LitLab, *Docentenhandleiding*. Laatst geraadpleegd op 27 november 2018, <https://litlab.nl/docenten>
- Meesterschapsteams Nederlands (2018, 10 februari). *Visie op de toekomst van het curriculum Nederlands. Versie 1.5*. Laatst geraadpleegd op 13 september 2018, <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/2018/02/10/visiestuk-meesterschapsteams-nederlands-voor-curriculum-nu>
- Werkgroep Praten over romanfragmenten, *Verantwoording*. Laatst geraadpleegd op 13 september 2018, <https://pratenoverromanfragmenten.nl/verantwoording>
- Witte, T. C. H. (2008). *Het oog van de meester: Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Delft: Eburon.
(<https://www.lezen.nl/nl/publicaties/het-oog-van-de-meester>)

Gebruikte websites

- Boekenzoeker (<https://boekenzoeker.org/>)
- De Nieuwe Leescultuur, Leessuggesties bij Module 2: de graphic novel
(http://www.nieuweleescultuur.ugent.be/module2_leessuggesties.php)
- Diamond BookShelf (<http://diamondbookshelf.com/Home/>)
- Dichter draagt voor (Ramsey Nasr) (<http://dichterdraagtvoor.nl/>)
- Hebban (<https://www.hebban.nl/>)
- Lezen voor de lijst (<https://www.lezenvoordelijst.nl/>)
- LitLab, Leesclubs (<https://litlab.nl/leesclubs/>)
- Praten over romanfragmenten (<https://pratenoverromanfragmenten.nl/>)
- René Oskam (Gedichten in supernormaal Nederlands) (<https://reneoskam.nl/>)
- The Graphic Classroom, The Best Comics for your Classroom
(<http://www.graphicclassroom.org/p/best-comics-for-your-classroom-list-for.html>)
- Vakdidactiek Geesteswetenschappen, Meesterschap Nederlands, lesmateriaal
(<https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/lesmateriaal/>)
- Vlogboek (<http://vlogboek.nl/>)

Verder lezen

- Beach, R. , D. Appleman, B. Fecho & R. Simon (red.) (2016). *Teaching Literature to Adolescents* (3^e ed.). New York & Oxon: Routledge.
- Chambers, A. (1993). *Tell me: Children, reading and talk*. South Woodchester: The Thimble Press.
- Fish, S.E. (1982). *Is there a text in this class? The Authority of Interpretive Communities*.

Cambridge & London: Harvard University Press.

- Geljon, C. (1994). *Literatuur en leerling. Een praktische didactiek voor het literatuuronderwijs*. Bussum: Dick Coutinho.
- Goosen, H. & S. Roest (2017). 'Praten over romanfragmenten.' In: *HSN-conferentiebundel 31*.
- Herten, M. van (2015). Boekenkeuze en motieven van hedendaagse leesclubs in Nederland. In: *TNTL*, 131(1), 64-91. <http://www.tntl.nl/index.php/tntl/article/view/347>
- Kong, A. & E. Fitch (2002). Using Book Club to Engage Culturally and Linguistically Diverse Learners in Reading, Writing, and Talking about Books. In: *The Reading Teacher*, 56(4), 352-362.
- Leescoalitie (2018). *Nog een stuk! Vijftien fragmenten om (voor) te lezen*. 165-172.
- Polleck, J. N. (2010). Creating Transformational Spaces: High School Book Clubs with Inner-City Adolescent Females. In: *The High School Journal*, 93(2), 50-68.
- Wit, M. de (2017). Lezen doe je met elkaar: Leeskringen en groepsmondelingen. In: *Levende Talen Magazine*, 104(8), 4-9. <http://www.lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/lm/article/view/1741>
- Witte, T., E. Mantingh, & M. van Herten (2017). Doodtij in de delta: stand en toekomst van het Nederlandse literatuuronderwijs. In: *Spiegel der Letteren* 59(1), 115-143. http://poj.peeters-leuven.be/secure/POJ/viewpdf.php?ticket_id=5ba361930e5f1

Bijlage I t/m V – Benodigd materiaal voor de leesclubs

Overzicht van bijlagen die als aparte documenten zijn aangeleverd:

Bijlage I

Een Excel-bestand met printklare vragenkaartjes. Na het (enkelzijdig!) printen ervan, hoeven de kaartjes alleen nog losgeknipt of gesneden te worden.

Bestandsnaam: *Bijlage I_vragenkaartjes wetenschappelijke methode.xlsx*

Bijlage II

Een kant-en-klaar beoordelingsformulier dat leerlingen tijdens ronde 4 van de leesclub invullen. Dit formulier kan voor elke willekeurige leesclub gebruikt worden.

Bestandsnaam: *Bijlage II_beoordelingsformulier leesclub.docx*

Bijlage III

Een PowerPoint-bestand om het verloop van de leesclub aan leerlingen te kunnen presenteren.

Handig tijdens de leesclub, dan kunnen leerlingen ook op de dia nog terugkijken wat de bedoeling is.

Bestandsnaam: *Bijlage III_PPT wetenschappelijke methode.pptx*

Bijlage IV

Een Excel-bestand met printklare vragenkaartjes. Na het (enkelzijdig!) printen ervan, hoeven de kaartjes alleen nog losgeknipt of gesneden te worden.

Bestandsnaam: *Bijlage IV_vragenkaartjes biefstuk.xlsx*

Bijlage V

Een PowerPoint-bestand om het verloop van de leesclub aan leerlingen te kunnen presenteren.

Handig tijdens de leesclub, dan kunnen leerlingen ook op de dia nog terugkijken wat de bedoeling is.

Bestandsnaam: *Bijlage V_PPT biefstuk.pptx*

Bijlage VI - Hulp bij het beoordelen van een verhaal

Beoordelingswoorden onderbouw

Beoordelingswoorden voor de onderbouw zijn onder andere:

- grappig - ontroerend
- herkenbaar - origineel
- interessant - realistisch
- langdradig - spannend
- leerzaam - voorspelbaar

De beoordelingswoorden zijn ook per categorie (personages, opbouw, taalgebruik, gebeurtenissen) in te delen.

Soorten argumenten (onderbouw)

Verder kan leerlingen gevraagd worden om verschillende typen argumenten te geven (Cornelissen, 2016):

- Argumenten binnen de tekst (+uitleg)
- Argumenten buiten de tekst (+uitleg)

Soorten argumenten (bovenbouw)

- *Argument op basis van structuur*
Structurele argumenten worden gebruikt bij een oordeel over de opbouw van een boek: thema, motieven, personen, tijd, ruimte.
- *Argument op basis van waarschijnlijkheid*
Realistische argumenten worden gebruikt bij een oordeel over het waarschijnlijkheidsgehalte van een verhaal. Met een realistisch argument legt de criticus een verband tussen de werkelijkheid die in het boek beschreven wordt en de werkelijkheid die hij kent.
- *Argument op basis van vernieuwing*
Vernieuwingsargumenten hebben betrekking op de originaliteit van een boek. Een literair boek moet uniek zijn qua inhoud en vorm.
- *Argument op basis van de moraal*
Moraal of ethiek is het beoordelen van iemands denken, doen en laten in termen van 'goed' of 'slecht'. Morele normen en waarden zeggen hoe menselijk gedrag behoort te zijn. Bepaalde opvattingen over relaties, seks of godsdienst kunnen in een boek ter discussie staan en daarop kan dan door critici verontwaardigd gereageerd worden.
- *Argument op basis van emotie*
Boeken kunnen een bepaald gevoel bij de lezer oproepen: een emotie losmaken. Gevoelens van angst of van verdriet. Je kunt een boek prijzen als het effect heeft gehad op jouw gevoelens.
- *Argument op basis van stijl*
Je gebruikt een stilistisch argument als je de stijl aangrijpt van het boek om jouw waardering uit te spreken.

Bijlage VII - Kiezen van een tekst

Bij het kiezen van een geschikte tekst voor een leesclub moet rekening worden gehouden met de omvang van de tekst (in verband met de leestijd), leesniveau, beschikbaarheid en interesse van de deelnemers aan de leesclub. Hieronder staan tips voor het vinden van een geschikte tekst. In bijlage VIII en IX zijn voor respectievelijk onderbouw en bovenbouw een aantal titels in themalijsten opgenomen ter inspiratie.

Boek (fictie)

Relevante websites die het keuzeproses kunnen ondersteunen, zijn:

- <http://vlogboek.nl/>
- www.lezenvoordelijst.nl
- www.boekenzoeker.org
- www.hebban.nl (zie bijvoorbeeld <https://www.hebban.nl/young-adult-boeken-populair>)

Kort verhaal

In Bijlage 3 in het boek van Tanja Janssen (2009 p. 85-90) [http://nederlands.slo.nl/literatuur-leren-lezen-in-dialoog-\(2\)](http://nederlands.slo.nl/literatuur-leren-lezen-in-dialoog-(2)) staan titels van korte verhalen genoemd die geschikt zijn voor bovenbouw havo en vwo (Nederlandstalig én vertaald naar het Nederlands), onderverdeeld in de categorieën: psychologisch-realistische verhalen, humoristische verhalen, fantastische vertellingen en bloemlezingen met korte literaire verhalen

Zeer kort verhaal (ZKV) / 'Flash fiction'

- De bundel *Dit is mijn dag* van Aidan Chambers bevat zestien korte en zeer korte verhalen die geschikt zijn voor onderbouw h/v. De verhalen zijn vertaald uit het Engels.
- De dierenverhalen van Toon Tellegen zijn geschikt voor onderbouw havo/vwo.

Graphic novel/ Beeldverhaal/ Strip

- http://www.nieuweleescultuur.ugent.be/module2_leessuggesties.php
Een selectie van Nederlandse en Belgische graphic novels (of vertalingen naar het Nederlands) die geschikt zijn voor scholieren, inclusief korte beschrijvingen en een indeling naar 'onderwijsgraad'. (Het voortgezet onderwijs in Vlaanderen is opgedeeld in drie graden. Elke graad duurt twee jaar.)
- <http://diamondbookshelf.com/Home/1/1/20/163>
- <http://www.graphicclassroom.org/p/best-comics-for-your-classroom-list-for.html>
Op deze websites staan 'bestsellers' en 'recommended reads' van Amerikaanse scholieren. Deze kunnen dienen ter inspiratie voor docenten, om voor een bepaalde leeftijdsgroep Nederlandse graphic novels te selecteren.
- Verkopers in graphic novel - winkels als 'Beeldverhaal' hebben een goed overzicht van hun collectie, en kunnen vaak goede adviezen geven bij het kiezen van geschikte graphic novels voor een bepaalde leeftijdsgroep.

Gedichten

- De bundel *Met duizend blote ogen*, samengesteld door Jan Van Coillie, bevat relatief recente poëzie, afgestemd op de interessesferen van scholieren/jongeren.
- dichterdraagtvoor.nl
Op deze website staan verfilmde gedichten.
- <https://reneoskam.nl/>
René Oskam is een dichter wiens gedichten bij veel middelbare scholieren in de smaak vallen.

Een fragment uit een roman

- Kies zelf van aantal romans een aansprekend fragment te kiezen, of het eerste hoofdstuk.
- pratenoverromanfragmenten.nl
Op deze website staan zorgvuldig geselecteerde fragmenten uit recente Nederlandstalige romans, inclusief begeleidend materiaal (vragen voor leesclubs).

Voordelen van werken met een fragment uit een roman zijn dat dit minder (les)tijd in beslag neemt dan wanneer gewerkt wordt met een hele roman, leerlingen leren zo in relatief korte tijd een aantal auteurs kennen wat kan helpen bij hun eigen boekenkeuze voor de lijst, leerlingen voor wie het betreffende boek niet aanspreekt hoeven niet het hele boek tegen hun zin te lezen.

Bijlage VIII - Voorstellen voor boektitels rondom thema's onderbouw

Thema 1 – Coming of age / familie

- Annemarie Bon, *Free run* (2018), 190 pagina's
- Khalid Boudou, *Pizzamaffia* (2011), 255 pagina's
- Carl Friedman, *Tralievader* (1991), 119 pagina's
- Rindert Kromhout, *Soldaten huilen niet* (2010), 272 pagina's (Bloomsbury-trilogie deel 1)
- Rindert Kromhout, *April is de wreedste maand* (2013), 176 pagina's (Bloomsbury-trilogie deel 2)
- Rindert Kromhout, *Vertel me wie wij waren* (2014), 176 pagina's (Bloomsbury-trilogie deel 3)
- Erna Sassen, *Dit is geen dagboek* (2009), 132 pagina's
- Erna Sassen, *Er is geen vorm waarin ik pas* (2017), 144 pagina's
- Carry Slee, *Dochter van Eva* (2004), 222 pagina's
- Henk van Straten, *Wij zeggen hier niet halfbroer* (2017), 239 pagina's

Thema 2 - Liefde

- Jan Simoen, *Slecht* (2007), 94 pagina's
- Carry Slee, *Kappen* (1999), 144 pagina's

Thema 3 - Vrouwenleven

- Carry Slee, *Moederkruid* (2001), 201 pagina's
- Carry Slee, *De toegift* (2005), 221 pagina's

Thema 4 - Oorlog

- Anne Frank, *Het Achterhuis* (1947), 413 pagina's
- Carl Friedmann, *Twee koffers vol* (1993), 173 pagina's
- Benny Lindelauf, *De hemel van Heivisj* (2010), 396 pagina's
- Benny Lindelauf, *Hoe Tortot zijn visserhart verloor* (2016), 234 pagina's
- Marita de Sterck, *Met huid en haar* (2004), 232 pagina's

Thema 5 - Vluchtelingen

- Annemarie Bon, *Free run* (2018), 190 pagina's
- Ineke Holtwijk, *Engelen van het Asfalt* (1995), 159 pagina's
- Edward van de Vendel, *De gelukvinder* (2008), 332 pagina's

Verhalenbundels

- Annet Husing, *De zweetvoetenman* (2017), 247 pagina's
- Frans Pinkse, *Als een dief in de nacht* (1996), 160 pagina's
- Toon Tellegen, *Misschien wisten zij alles* (1995), 632 pagina's

Bijlage IX - Voorstellen voor boektitels rondom thema's bovenbouw

Thema 1 – Geschiedenis

- Anna Enquist, *De thuiskomst* (2005), 415 pagina's
- Anne-Gine Goemans, *Honolulu King* (2015), 350 pagina's
- Arthur Japin, *Een schitterend gebrek* (2003), 239 pagina's
- Arthur Japin, *De overgave* (2007), 366 pagina's
- Joke van Leeuwen, *Feest van het begin* (2012), 246 pagina's
- Chris de Stoop, *Dit is mijn hof* (2015), 286 pagina's
- Frank Westerman, *El Negro en ik* (2004), 256 pagina's
- Frank Westerman, *Dier, bovendien* (2010), 274 pagina's

Thema 2 – De toekomst / parallele wereld

- Hanna Bervoets, *Alles wat er was* (2013), 233 pagina's
- Hanna Bervoets, *Efter* (2014), 233 pagina's
- F. Bordewijk, *Blokken* (1931), 67 pagina's (In 2018 ook verschenen als graphic novel)
- Renate Dorrestein, *Weerwater* (2015), 299 pagina's
- Annemarie Estor, *Niemandslanchnacht* (2018), 80 pagina's
- Auke Hulst, *Slaap zacht, Johnny Idaho* (2015), 380 pagina's
- Aukelien Weverling, *In alle steden* (2017), 256 pagina's

Thema 3 – Digitale wereld

- Maxim Februari, *Klont* (2017), 256 pagina's
- Arnon Grunberg, *Het bestand* (2015), 172 pagina's

Thema 4 – Opvoeding/opgroeien

- Hiëronymus van Alphen, *Kleine gedigten voor kinderen* (1778), 223 pagina's
- Kees van Beijnum, *Dichter op de Zeedijk* (1995), 268 pagina's
- J. Bernlef, *Boy* (2000), 317 pagina's
- Stephan Enter, *Spel* (2007), 269 pagina's
- Carl Friedman, *Tralievader* (1991), 119 pagina's
- Tania Heimans, *Hemelsleutels* (2008), 237 pagina's
- Herman Koch, *Het diner* (2009), 300 pagina's
- Tessa de Loo, *Verraad me niet* (2011), 176 pagina's
- Jona Oberski, *Kinderjaren* (1978), 103 pagina's
- Vincent Overeem, *Tobi* (2012), 285 pagina's
- Wanda Reisel, *Die zomer* (2008), 214 pagina's
- Jaap Robben, *Birk* (2014), 256 pagina's
- Helga Ruebsamen, *Het lied en de waarheid* (1997), 395 pagina's
- Esther Sprikkelman, *Bijenvader* (2017), 148 pagina's
- Theo Thijssen, *De gelukkige klas* (1926), 206 pagina's
- Vrouwkje Tuinman, *Grote acht* (2005), 143 pagina's
- Wytske Versteeg, *Boy* (2013), 190 pagina's

Thema 5 – Gezin

- Griet op de Beeck, *Kom hier dat ik u kus* (2014), 382 pagina's
- Renate Dorrestein, *Een hart van steen* (1998), 238 pagina's
- Renate Dorrestein, *Reddende engel* (2017), 320 pagina's
- Arthur Japin, *Maar buiten is het feest* (2012), 310 pagina's
- Jan Siebelink, *De buurjongen* (2017), 293 pagina's
- Philip Snijder, *Bloed krijg je er nooit meer uit* (2016), 222 pagina's

Thema 6 – Ouders en kinderen

- Stefan Brijs, *Maan en zon* (2015), 288 pagina's
- Ricus van de Coevering, *Noordgeest* (2014), 207 pagina's
- Adriaan van Dis, *Ik kom terug* (2014), 284 pagina's
- Jessica Durlacher, *De dochter* (2000), 278 pagina's
- Esther Gerritsen, *Dorst* (2012), 216 pagina's
- Arnon Grunberg, *Tirza* (2006), 430 pagina's
- Thomas Heerma van Voss, *Stern* (2012), 221 pagina's
- Herman Koch, *Het diner* (2009), 300 pagina's
- Tom Lanoye, *Sprakeloos* (2009), 360 pagina's
- Peter Middendorp, *Vertrouwd voordelig* (2014), 256 pagina's
- Hans Münstermann, *De bekoring* (2006), 205 pagina's
- Roos van Rijswijk, *Onheilig* (2016), 224 pagina's
- Jaap Robben, *Birk* (2014), 256 pagina's
- Tommy Wieringa, *De heilige Rita* (2017), 285 pagina's

Thema 7 – Coming of age

- Emy Koopman, *Orewoet* (2016), 253 pagina's
- Henk van Straten, *Wij zeggen hier niet halfbroer* (2017), 239 pagina's

Thema 8 – School

- Herman Koch, *Geachte heer M.* (2014), 430 pagina's
- Joke van Leeuwen, *Bezoekjaren* (1998), 158 pagina's
- Jan Siebelink, *Suezkade* (2008), 382 pagina's

Thema 9 – Identiteit

- Adriaan van Dis, *Indische duinen* (1994), 315 pagina's
- Renate Dorrestein, *Buitenstaanders* (1983), 198 pagina's
- Arnon Grunberg, *Tirza* (2006), 430 pagina's
- Jan Siebelink, *Knielen op een bed violen* (2005), 446 pagina's
- Arthur Japin, *De zwarte met het witte hart* (1997), 389 pagina's
- Stefan Hertmans, *De bekeerlinge* (2016), 318 pagina's
- Thomas Rosenboom, *Publieke werken* (1999), 488 pagina's
- Nina Polak, *Gebrek is een groot woord* (2018), 240 pagina's

- Niña Weijers, *De consequenties* (2014), 288 pagina's
- Robert Vuijsje, *Alleen maar nette mensen* (2008), 288 pagina's

Thema 10 – Relaties

- Hanna Bervoets, *Alles wat er is* (2013), 284 pagina's
- Adriaan van Dis, *Tikkop* (2010), 221 pagina's
- Renate Dorrestein, *Buitenstaanders* (1983), 198 pagina's
- Renate Dorrestein, *Reddende engel* (2017), 320 pagina's
- Laura van der Haar, *Het wolfgetal* (2018), 392 pagina's
- A.F.Th. van der Heijden, *De helleveeg* (2013), 240 pagina's
- Herman Koch, *Zomerhuis met zwembad* (2011), 381 pagina's
- Margriet de Moor, *De verdrinkene* (2011), 302 pagina's
- Connie Palmen, *De vriendschap* (1995), 310 pagina's
- Jan Siebelink, *De buurjongen* (2017), 293 pagina's
- Philip Snijder, *Bloed krijg je er nooit meer uit* (2016), 222 pagina's
- Bert Wagendorp, *Ventoux* (2009), 286 pagina's
- Tommy Wieringa, *Joe Speedboot* (2005), 315 pagina's

Thema 11 – Liefde

- Robert Anker, *Hajar en Daan* (2004), 288 pagina's
- Arthur Japin, *De man van je leven* (2013), 252 pagina's
- Herman Koch, *Geachte heer M.* (2014), 430 pagina's
- Tim Krabbé, *Marte Jacobs* (2007), 166 pagina's
- Tim Krabbé, *Kathy's dochter* (2002), 270 pagina's
- Philip Snijder, *Retour Palermo* (2011), 190 pagina's
- Joost Zwagerman, *Vals licht* (1991), 268 pagina's

Thema 12 – Onbereikbare liefde

- Kees van Beinum, *De oesters van Nam Kee* (2000), 320 pagina's
- Kees van Beinum, *De offers* (2014), 512 pagina's
- Arthur Japin, *Een schitterend gebrek* (2003), 239 pagina's
- Tim Krabbé, *Marte Jacobs* (2007), 166 pagina's
- Tim Krabbé, *Kathy's dochter* (2002), 270 pagina's
- Doeschka Meijsing, *Over de liefde* (2008), 276 pagina's
- Piet Paaltjens, *Snikken en grimlachjes* (1867), 80 pagina's
- Rascha Peper, *Dooi* (1999), 158 pagina's
- Edward van de Vendel, *De dagen van de bluegrassliefde* (1999), 148 pagina's
- Jan Wolkers, *Turks fruit* (1969), 189 pagina's
- Joost Zwagerman, *Vals licht* (1991), 268 pagina's

Thema 13 – Liefde over grenzen heen

- Robert Anker, *Hajar en Daan* (2004), 288 pagina's
- Diederik van Assenede, *Floris ende Blancefloer* (1170), 184 pagina's

- Tessa de Loo, *Het rookoffer* (1987), 92 pagina's
- Nelleke Noordervliet, *Pelican Bay* (2002), 413 pagina's
- Robert Vuijsje, *Alleen maar nette mensen* (2008), 288 pagina's
- Leon de Winter, *Zoeken naar Eileen W.* (1981), 254 pagina's
- Annejet van der Zijl, *Sonny Boy* (2004), 220 pagina's
- Joost Zwagerman, *De buitenvrouw* (1994), 235 pagina's

Thema 14 – Ziekte

- Bernlef, *Hersenschimmen* (1984), 160 pagina's
- Esther Gerritsen, *Dorst* (2012), 216 pagina's
- Esther Gerritsen, *Roxy* (2014), 213 pagina's
- Haro Kraak, *Lekhoofd* (2016), 224 pagina's
- Roos van Rijswijk, *Onheilig* (2016), 224 pagina's
- Jan Vantoortelboom, *De man die haast had* (2015), 144 pagina's
- Wytske Versteeg, *Quarantaine* (2015), 172 pagina's

Thema 15 – Eenzaamheid

- H.M. van de Brink, *Dijk* (2016), 188 pagina's
- Thomas Rosenboom, *Zoete mond* (2009), 552 pagina's
- P.F. Thomése, *De onderwaterzwemmer* (2015), 256 pagina's

Thema 16 – Verlies/afscheid/dood

- A.F.Th van der Heijden, *Tonio: een requiemroman* (2011), 640 pagina's
- Marieke Lucas Rijneveld, *De avond is ongemak* (2018), 212 pagina's
- Jaap Robben, *Birk* (2014), 256 pagina's
- Peter Zantingh, *Na Mattias* (2018), 200 pagina's

Thema 17– Vluchtelingen/verschillende culturen

- Kader Abdolah, *De reis van de lege flessen* (1997), 156 pagina's
- Kader Abdolah, *Papegaai vloog over de IJssel* (2014), 447 pagina's
- Karin Amatmoekrim, *Het gym* (2011), 256 pagina's
- Karin Amatmoekrim, *Wanneer wij samen zijn* (2006), 289 pagina's
- Naima El Bezaz, *De weg naar het Noorden* (1995), 142 pagina's
- Naima El Bezaz, *De verstotene* (2006), 254 pagina's
- Hafid Bouazza, *Paravion* (2003), 220 pagina's
- G. A. Bredero, *De Spaanschen Brabander* (1617), 79 pagina's
- Hella Haasse, *Oeroeg* (1948), 122 pagina's
- Murat Isik, *Wees onzichtbaar* (2017), 600 pagina's
- Ernest van der Kwast, *Mama Tandoori* (2010), 214 pagina's
- Edzard Mik, *De wachters* (2004), 190 pagina's
- Edward van de Vendel, *De gelukvinder* (2008), 335 pagina's
- Tommy Wieringa, *Dit zijn de namen* (2012), 303 pagina's
- Tommy Wieringa, *De dood van Murat Idrissi* (2017), 128 pagina's

Thema 18 – Immigratie/discriminatie

- Kader Abdolah, *Papegaai vloog over de IJssel* (2014), 447 pagina's
- Naima El Bezaz, *De weg naar het Noorden* (2001), 142 pagina's
- Mano Bouzamour, *De belofte van Pisa* (2013), 286 pagina's
- Joke van Leeuwen, *De onervarenen* (2015), 170 pagina's
- Jeroen Theunissen, *Onschuld* (2014), 256 pagina's
- Annelies Verbeke, *Dertig dagen* (2015), 301 pagina's

Thema 19 – Afkomst/coming-of-age

- Anoniem, *Ferguut* (1270), 240 pagina's
- Özcan Akyol, *Turis* (2016), 317 pagina's
- Alex Boogers, *Het waanzinnige van sneeuw* (2002), 318 pagina's
- Alex Boogers, *Alleen met de goden* (2015), 520 pagina's
- Mano Bouzamour, *De belofte van Pisa* (2013), 286 pagina's
- Khalid Boudou, *Iedereen krijgt klappen* (2013), 256 pagina's
- Adriaan van Dis, *Zilver, of het verlies van de onschuld* (2015), 128 pagina's
- Philip Huff, *Dagen van gras* (2009), 167 pagina's
- Murat Isik, *Wees onzichtbaar* (2017), 600 pagina's
- Lize Spit, *Het smelt* (2015), 480 pagina's
- Tommy Wieringa, *Joe Speedboot* (2005), 315 pagina's
- Floortje Zwigtmann, *Schijnbewegingen* (2005), 509 pagina's

Thema 20 – Vrouwenleven

- Anoniem, *Beatrijs* (1374), 47 pagina's
- Griet op de Beeck, *Kom hier dat ik u kus* (2014), 382 pagina's
- Kees van Beijnum, *De vrouw die alles had* (2002), 335 pagina's
- Martin Bril, *Evelien* (2001), 204 pagina's
- Adriaan van Dis, *Ik kom terug* (2014), 284 pagina's
- Renate Dorrestein, *De stiefmoeder* (2011), 222 pagina's
- Jessica Durlacher, *De dochter* (2000), 278 pagina's
- Anna Enquist, *De thuiskomst* (2005), 415 pagina's
- Maarten 't Hart, *Magdalena* (2015), 237 pagina's
- Judith Koelemeijer, *Het zwijgen van Maria Zachea: een ware familiegeschiedenis* (2001), 255 pagina's
- Tessa de Loo, *De Tweeling* (1993), 356 pagina's
- Hans Münstermann, *Mischa* (2013), 239 pagina's
- Saskia Profijt, *Braaf meisje* (2006), 222 pagina's
- Annejet van der Zijl, *Sonny Boy* (2004), 220 pagina's

Thema 21 – Protest/maatschappijkritiek

- Anoniem, *Van den vos Reynaerde* (1250), 127 pagina's
- Özcan Akyol, *Eus* (2012), 271 pagina's
- Ton anbeek, *Vast* (2009), 251 pagina's

- J. Bernlef, *De rode droom* (2009), 236 pagina's
- J. Bernlef, *Publiek geheim* (1987), 242 pagina's
- Jacob Jan Cremer, *Fabriekskinderen* (1863), 40 pagina's
- Neel Doff, *Keetje Tippel* (1921), 153 pagina's
- Jef Geeraerts, *De PG* (1998), 287 pagina's
- Arnon Grunberg, *De joodse Messias* (2004), 494 pagina's
- A.F.Th. van der Heijden, *Het leven uit een dag* (1988), 239 pagina's
- Auke Hulst, *Slaap zacht, Johnny Idaho* (2015), 416 pagina's
- Herman Koch, *Red ons, Maria Montanelli* (1989), 142 pagina's
- R.J. Peskens, *Mijn tante Coleta* (1976), 173 pagina's
- Charles den Tex, *Cel* (2008), 378 pagina's
- Charles den Tex, *Wachtwoord* (2010), 345 pagina's
- Theo Thijssen, *Kees de jongen* (1923), 338 pagina's
- Theo Thijssen, *Het grijze kind* (1927), 320 pagina's
- P.F. Thomése, *Vladiwostok!* (2007), 295 pagina's
- Robert Vuijsje, *Alleen maar nette mensen* (2008), 288 pagina's
- Sander van Walsum, *De afslag* (2008), 191 pagina's

Thema 22 – Oorlog

- Jeroen Brouwers, *Bezonken rood* (1981), 132 pagina's
- Carl Friedmann, *Twee koffers vol* (1993), 173 pagina's
- Stefan Hertmans, *Oorlog en terpentijn* (2013), 336 pagina's
- Yvonne Keuls, *Koningin van de nacht* (2013), 256 pagina's
- Tessa de Loo, *De tweeling* (1993), 356 pagina's
- Harry Mulisch, *De aanslag* (1982), 256 pagina's

Thema 23 – Misdaad

- Kees van Beijnum, *Over het II: een reconstructie van een moord* (1991), 219 pagina's
- Jeroen Brouwers, *Het hout* (2014), 283 pagina's
- Kees 't Hart, *Wederzijds* (2017), 224 pagina's
- Maarten 't Hart, *De kroongetuige* (1983), 212 pagina's
- Maarten 't Hart, *Het woeden der gehele wereld* (1993), 311 pagina's
- Herman Koch, *Geachte heer M.* (2014), 430 pagina's
- Tim Krabbé, *Het gouden ei* (1984), 97 pagina's
- Inge Schilperoord, *Muidhond* (2015), 224 pagina's
- Simone van der Vlugt, *Blauw water* (2008), 220 pagina's
- Simone van der Vlugt, *De reünie* (2006), 335 pagina's

Thema 24 – Onderdrukking/misbruik

- Anoniem, *Lanseloet van Denemerken* (1350), 41 pagina's
- Griet Op de Beeck, *Het beste wat we hebben* (2017), 320 pagina's
- Boudewijn Büch, *Het dolhuis* (1987), 186 pagina's
- Renate Dorrestein, *Verborgene gebreken* (1996), 237 pagina's

- Kristien Hemmerechts, *Donderdagmiddag. Halfvier* (2002), 237 pagina's
- Arthur Japin, *Maar buiten is het feest* (2012), 310 pagina's
- Arthur Japin, *De zwarte met het witte hart* (1997), 389 pagina's
- Kim van Kooten, *Lieveling* (2015), 236 pagina's
- Ted van Lieshout, *Mijn meneer* (2012), 240 pagina's
- Christine Otten, *Blauw metaal* (1995), 174 pagina's
- Lydia Rood, *De dochter van de zeemeermin* (2017), 461 pagina's
- Inge Schilperoord, *Muidhond* (2015), 224 pagina's

Thema 25 – Verdwijning

- Karel Glastra van Loon, *Lisa's adem* (2001), 237 pagina's
- Tim Krabbé, *Het gouden ei* (1984), 97 pagina's
- Robbert Welagen, *Nachtwandeling* (2017), 240 pagina's
- Leon de Winter, *Het recht op terugkeer* (2008), 458 pagina's
- Leon de Winter, *Zoeken naar Eileen W.* (1981), 254 pagina's

Thema 26 – Religie

- Anoniem, *Mariken van Nieumeghen* (1518), 67 pagina's
- Kader Abdolah, *Het huis van de moskee* (2005), 412 pagina's
- Yasmine Allas, *Idil, een meisje* (1999), 128 pagina's
- Stefan Brijs, *De Engelenmaker* (2005), 429 pagina's
- Carl Friedman, *Twee koffers vol* (1993), 173 pagina's
- Maarten 't Hart, *Het woeden der gehele wereld* (1993), 311 pagina's
- Auke Hulst, *En ik herinner me Titus Broederland* (2016), 272 pagina's
- Margriet Kousen, *Hemelse berichten* (2002), 188 pagina's
- Anke Kranendonk, *Altijd vrolijk* (2015), 365 pagina's
- Vonne van der Meer, *Ik verbind u door* (2004), 175 pagina's
- Leo Pleysier, *De trousse* (2004), 74 pagina's
- Patrick Pouw, *De terugkeerling* (2016), 320 pagina's
- Anna van Praag, *Een heel bijzonder meisje* (2015), 144 pagina's
- Jan Siebelink, *Knielen op een bed violen* (2005), 446 pagina's
- Franca Treur, *Dorsvloer vol confetti* (2009), 220 pagina's
- Franca Treur, *Hoor nu mijn stem* (2017), 349 pagina's
- Simone van der Vlugt, *Rode sneeuw in december* (2012), 438 pagina's
- Leon de Winter, *Supertex* (1991), 252 pagina's

Thema 27 – Feit en fictie

- Hanna Bervoets, *Ivanov* (2016), 320 pagina's
- Toine Heijmans, *Op zee* (2011), 192 pagina's
- Stefan Hertmans, *De bekeerlinge* (2016), 318 pagina's
- Susanne Jansen, *Het pauperparadijs* (2008), 255 pagina's
- Herman Koch, *De greppel* (2016), 320 pagina's
- Annejet van der Zijl, *Sonny Boy* (2004), 220 pagina's

- Annejet van der Zijl, *De Amerikaanse prinses* (2015), 242 pagina's

Thema 28 – Liegen en waarheid

- Boudewijn Büch, *De kleine blonde dood* (1985), 195 pagina's
- Karel Glastra van Loon, *De passievrucht* (1999), 238 pagina's
- Arnon Grunberg, *Tirza* (2006), 430 pagina's
- Kees 't Hart, *Teatro Olimpico* (2014), 221 pagina's
- Marjolijn van Heemstra, *En we noemen hem* (2017), 218 pagina's
- Herman Koch, *Het diner* (2009), 300 pagina's
- Herman Koch, *Zomerhuis met zwembad* (2011), 381 pagina's
- Emy Koopman, *Orewoet* (2016), 253 pagina's
- Erwin Mortier, *Marcel* (1999), 128 pagina's
- Jamal Ouariachi, *Een honger* (2015), 592 pagina's
- Ilja Leonard Pfeiffer, *Peachez, een romance* (2017), 176 pagina's
- Bert Wagendorp, *Masser Brock* (2017), 416 pagina's

Thema 29 – Sport

- H.M. van den Brink, *Over het water* (1998), 143 pagina's
- Tim Krabbé, *De renner* (1978), 157 pagina's
- Marente de Moor, *De Nederlandse maagd* (2010), 301 pagina's
- Peter Terrin, *Monte Carlo* (2014), 176 pagina's
- Bert Wagendorp, *Ventoux* (2009), 286 pagina's

Thema 30 – Briefroman

- Hanna Bervoets, *Lieve Céline* (2011), 204 pagina's
- Marion Bloem, *Brieven van Souad* (1985), 107 pagina's
- Oscar van den Boogaard, *Bruno's optimisme* (1993), 224 pagina's
- Anne Frank, *Het Achterhuis* (1947), 413 pagina's
- Kees 't Hart, *Ter navolging* (2004), 437 pagina's
- Ted van Lieshout, *Gebr.* (1996), 158 pagina's
- Jan Simoen, *Met mij gaat alles goed* (1996), 178 pagina's
- Betje Wolff & Aagje Deken, *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782), 216 pagina's

Thema 31 – Reizen

- Willem Ysbrantsz Bontekoe, *Het journaal van Bontekoe* (1646), 168 pagina's
- Marion Bloem, *Lange reizen korte liefdes* (1987), 229 pagina's
- Adriaan van Dis, *Een barbaar in China: Een reis door Centraal-Azië* (1987), 98 pagina's
- Adriaan van Dis, *In Afrika* (1991), 168 pagina's
- Renske de Greef, *En je ziet nog eens wat* (2009), 269 pagina's
- Pia de Jong, *Lange dagen* (2008), 254 pagina's
- Raoul de Jong, *Stinknegers: Ontdekkingsreis door Afrika* (2004), 240 pagina's
- Pauline Slot, *Zuiderkruis* (1999), 202 pagina's
- Rosita Steenbeek, *Schimmenrijk* (1999), 247 pagina's

- Carolijn Visser, *Argentijnse avonden* (2012), 254 pagina's
- Carolijn Visser, *Buigend bamboe: Reizen in China* (1990), 193 pagina's
- Carolijn Visser, *Selma* (2016), 287 pagina's
- Tommy Wieringa, *Ik was nooit in Isfahaan* (2006), 222 pagina's